

J U R A

a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos lapja

2010. 1. szám

HU-ISSN 1218-00793

Felelős kiadó: Dr. Berke Gyula dékán

A Szerkesztőbizottság

Elnöke: Dr. Korinek László

Tagjai: Dr. Balogh Zsolt György, Dr. Chronowski Nóra, Dr. Holló András,
Dr. Kecskés László, Dr. Maczonkai Mihály,
Dr. Szalayné Dr. Sándor Erzsébet, Dr. Tóth Mihály, Dr. Szécsényi László,
Dr. Trócsányi László, Dr. Visegrády Antal

Főszerkesztő: Dr. Ádám Antal

Szerkesztő: Dr. Bankó Zoltán

Postacím: 7602 Pécs, Pf.: 450., tel.: 72/501-599/3226, fax: 72/501-599/3226
e-mail: eniko@ajk.pte.hu

Kiadó: Dialóg Campus, Budapest–Pécs

A lap, valamint a benne szereplő valamennyi cikk szerzői jogilag védett, ezeknek a szerzői jogi törvény keretein kívül történő bármilyen felhasználása jogellenes és büntetendő. Fénymásolatok személyes használatra készíthetők az egyes tanulmányokról, vagy azok részleteiről. Üzletszerűen készített, illetve felhasznált másolatok díjkötelesek. A megjelentetésre szánt kéziratokat kérjük a fenti e-mail címre eljuttatni.

TARTALOM

STUDIUM

<i>ANDRÁSSY GYÖRGY:</i>	
A szlovák államnyelvtörvény módosítása és az emberi jogok	7
<i>ANDRZEJ BISZTYGA:</i>	
Poland on the way to the accession to eurozone. Constitutional aspects of the issue	22
<i>IMRE GARACZI:</i>	
Von der Weltkrise zur Tradition	30
<i>HADI NIKOLETT:</i>	
Fogyatékoság – nyelvi jogok – jelnyelv	49
<i>HERGER CSABÁNÉ:</i>	
Egyházi modernizáció Franciaországban 1789-től 1905-ig	59
<i>ANDRÁS KECSKÉS:</i>	
The Legal Theory of Stakeholder Protection	67
<i>KOCSIS MIKLÓS – KUCSERA TAMÁS GERGELY:</i>	
A magyarországi doktori képzés állapota – interdiszciplináris megközelítésben	77
<i>MADARÁSZNÉ IFJÚ BERNADETT:</i>	
A családtámogatási ellátások	88
<i>ANDRÁS LÁSZLÓ PAP:</i>	
Ethno-racial profiling and discrimination in the criminal justice system: notes on current anti-terrorist legislation and law enforcement measures	95
<i>PÓKECZ KOVÁCS ATTILA:</i>	
A római köztársaság válsága II. (i. e. 133–44)	102
<i>SÁNDOR JUDIT:</i>	
Biobankok: Egy sikeres fikció a tudomány szolgálatában?	116
<i>VOGL MÁRK:</i>	
A Szlovák Köztársaság államnyelvtörvénye a 2009. évi módosítások után	126
<i>YA NAN ZHANG:</i>	
An overview and Evaluation of Civil Judgment Enforcement System in the People's Republic of China	138

COLLOQUIUM

<i>MÁTÉ JULESZ:</i>	
The Collectivization of the Individuals' Right to a Healthy Environment	147
<i>SOMFAI BALÁZS:</i>	
A Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény egyes rendelkezései a hazai jogszabályokban	155
<i>VÁRSZEGI ZSÓFIA MÁRIA:</i>	
Szabályrendelet-alkotás Baranya vármegyében 1867 és 1886 között	162

FORUM

<i>KUN TIBOR:</i>	
Világmeéretű korrupció az oktatásban?	173
<i>PETRÉTEI KRISTÓF:</i>	
Gondolatok az országgyűlési képviselők 2010. évi általános választásának időpontjáról	177
<i>SOMFAI BALÁZS – HARMATH GABRIELLA:</i>	
„Diákok a gyermekekért” gyermekjogi program	181
<i>SZABÓ GÁBOR:</i>	
Rawls igazságosság-elmélete és kritikái	184
<i>VARGA KÁROLY:</i>	
Ibükosz darvai a hazai igazságszolgáltatásban	188
<i>ZLINSZKY JÁNOS:</i>	
Észrevételek a magánjog új törvénykönyvéhez	195

AD HOC

ÁDÁM ANTAL:

In memoriam Herczegh Géza 207

CSÁSZÁR KINGA:

„Symbols and Ceremonies in the European Legal History”.

Jogtörténeti konferencia a pécsi Jogi Karon 209

HALÁSZ VENDEL:

Recht ohne Grenzen – A jogtörténet sem ismer határokat 211

JUSZTINGER JÁNOS – PÓKECZ KOVÁCS ATTILA:

A pécsi Jogi Kar könyvbemutatója (2009) 214

NAGY ZOLTÁN ANDRÁS:

In memoriam Földvári József 221

A JURA korábbi számainak tartalomjegyzéke 224

CONTENTS

STUDIUM

<i>GYÖRGY ANDRÁSSY:</i>	
The Amendment of the Slovakian State Language Act and Human Rights	7
<i>ANDRZEJ BISZTYGA:</i>	
Poland on the Way to the Accession to Eurozone. Constitutional Aspects of the Issue	22
<i>IMRE GARACZI:</i>	
From the World Crisis to Tradition	30
<i>NIKOLETT HADI:</i>	
Disability – Linguistic Rights – Sign Language	49
<i>CSABÁNÉ HERGER:</i>	
Ecclesiastical Modernization in France from 1789 to 1905	59
<i>ANDRÁS KECSKÉS:</i>	
The Legal Theory of Stakeholder Protection	67
<i>MIKLÓS KOCSIS – TAMÁS GERGELY KUCSERA:</i>	
The Situation of the Doctoral Training – an Interdisciplinary Approach	77
<i>BERNADETT MADARÁSZNÉ IFJU:</i>	
Family Support Subsidies	88
<i>ANDRÁS LÁSZLÓ PAP:</i>	
Ethno-racial profiling and discrimination in the criminal justice system: notes on current anti-terrorist legislation and law enforcement measures	95
<i>ATTILA PÓKECZ KOVÁCS:</i>	
The Crisis of the Roman Republic II (133–44 B. C.)	102
<i>JUDIT SÁNDOR:</i>	
Biobanks: A Successful Fiction to Serve Science?	116
<i>MÁRK VOGL:</i>	
The State Language Act of the Slovakian Republic after the Amendments of 2009	126
<i>YA NAN ZHANG:</i>	
An overview and Evaluation of Civil Judgment Enforcement System in the People's Republic of China	138

COLLOQUIUM

<i>MÁTÉ JULESZ:</i>	
The Collectivization of the Individuals' Right to a Healthy Environment	147
<i>BALÁZS SOMFAI:</i>	
Certain Provisions of the Convention on the Rights of the Child in the Domestic Law	155
<i>ZSÓFIA MÁRIA VÁRSZEGI:</i>	
Passing of Ordinances in Baranya County between 1867 and 1886	162

FORUM

<i>TIBOR KUN:</i>	
Worldwide Corruption in Education?	173
<i>KRISTÓF PETRÉTEI:</i>	
Some Thoughts on the Timing of the General Elections of the Members of the Parliament	177
<i>BALÁZS SOMFAI – GABRIELLA HARMATH:</i>	
"Students for Children" Children's Rights Programme	181
<i>GÁBOR SZABÓ:</i>	
Rawls' Theory of Justice and its Critics	184
<i>KÁROLY VARGA:</i>	
The Cranes of Ibykus in the Domestic Jurisdiction	188
<i>JÁNOS ZLINSZY:</i>	
Reflections on the New Civil Code	195

AD HOC

ANTAL ÁDÁM:

In memoriam Géza Herczegh 207

KINGA CSÁSZÁR:

„Symbols and Ceremonies in the European Legal History”.

Legal History Conference at the Faculty of Law in Pécs 209

VENDEL HALÁSZ:

Rights Without Frontiers – Legal History Knows no Frontiers either 211

JÁNOS JUSZTINGER – ATTILA PÓKECZ KOVÁCS:

Book Exhibition at the Faculty of Law in Pécs (2009) 214

ZOLTÁN ANDRÁS NAGY:

In memoriam József Földvári 221

Contents of the previous volumes of JURA 224

Kocsis Miklós

egyetemi tanársegéd, PTE ÁJK

Kucsera Tamás Gergely

vezető tanácsos, MTA

A magyarországi doktori képzés állapota – interdiszciplináris megközelítésben

I. Bevezetés

Magyarországon először 1993-ban került sor a felsőoktatási szféra külön törvényben történő szabályozására¹. Ezzel egyidejűleg az egyetemek visszakapták a kandidátusi fokozatot felváltó tudományos fokozat, a PhD odaítélésének jogát, így a magyar tudományos élet – a korábbi CSc és DSc kettősséghez képest – egy tudományos fokozatot ismer el: a PhD-t.² 2007–2009 folyamán lezajlott a több mint másfél évtizede megindult hazai doktoranduszképzés eddigi legátfogóbb átalakítása és felülvizsgálata. Ennek első állomása a doktori iskola létesítésének eljárási rendjéről és a doktori fokozat megszerzésének feltételeiről szóló 33/2007. (III. 7.) Kormányrendelet (a továbbiakban: Rendelet) megalkotása volt, amelyet a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (a továbbiakban: MAB) által elvégzett ún. „törvényi megfeleltetési eljárás” követett. Ennek a szükségességét a létező rendszer működési zavarai és a bolognai képzési rendszer adta új elvárások – amely szerint a képzés harmadik szintje a doktoranduszképzés – adták. A már működő doktori iskolák felülvizsgálata – a MAB által meghatározott és nyilvánosságra hozott követelményrendszer mentén – lezajlott, e kritériumrendszer képezi továbbá a jövőben létrehozandó doktori iskolák akkreditációs követelményrendszerét. A doktori képzés kérdéskörének középpontba kerülését felismerve a doktori képzésben részt vevő – vagy doktorjelölti státusszal rendelkező – személyek törvényben nevesített érdekképviselői szervezete, a Doktoranduszok Országos Szövetsége (a továbbiakban: DOSz) és az általa felkért szakértők az elmúlt időszakban interdiszciplináris módszerekkel igyekeztek vizsgálni a doktori képzés és az abban részt vevő személyek helyzetét.³ A DOSz e munka keretében 2009 február–márciusában a doktoranduszok élethelyzetét és szakmai elégedettségét, elvárásait vizsgáló online kutatást folytatott, amely során önkéntes kérdőív

került alkalmazásra. Jelen tanulmányunk célja, hogy e kutatás eredményeit hasznosítva a doktori képzésre vonatkozó jogi⁴, szakpolitológiai és szociológiai módszerek komplex alkalmazásával bemutassuk a tudományos utánpótlás magyarországi állapotát, és javaslatokat foglalmazzunk meg annak jobbítására vonatkozóan.

II. A doktori képzés jogi szabályozása és jogalkalmazói gyakorlata

1. A vonatkozó jogszabályok és azok célja

1.1 A PhD-fokozat megszerzésére vonatkozó jogi szabályozás kezdetben rendkívül tág kereteket biztosított az intézmények számára⁵, majd – a gyakorlati tapasztalatok felhasználásával – a 2005-ben elfogadott új felsőoktatási törvény⁶ (a továbbiakban: Ftv.) hatályba lépésével a szabályozás kikristályosodásának lehetünk szemtanúi. Az Ftv. vonatkozó rendelkezései – és az annak végrehajtására megalkotott Rendelet előírásai – immár jóval részletesebb, ugyanakkor ellentmondásoktól sem mentes módon rendezik a doktori fokozat megszerzésének mikéntjét és intézményi kereteit. A doktori képzés finanszírozásának szempontjából nem jelentéktelen, hogy az állam – a Deák Ferenc Ösztöndíjról szóló 101/2007. (V.8.) Korm. rendeletnek megfelelően – ösztöndíj-támogatásban részesíti⁷ az államilag elismert felsőoktatási intézmények doktori iskolájában, doktorjelölt jogviszonyban lévő és felsőoktatási intézményben vagy felsőoktatási intézménybe kihelyezett MTA-kutatócsoportban teljes idejű közalkalmazotti jogviszonyban vagy munkaviszonyban álló, bármely tudományterületen kiemelkedő tudományos teljesítményt nyújtó, 36 év alatti doktorjelölteket, azon célból, hogy a kapott ösztöndíj ösztönző hatásával a tudományos fokozat megszerzését, valamint a hazai felsőoktatási intézmények oktatói-kutatói utánpótlását elősegítse⁸. A Rendelet hatálybalépését követően a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (a továbbiakban: MAB) Állásfoglalást adott ki a doktori iskolák létesítésének és működésének követelményei ügyében⁹ (a továbbiakban: Állásfoglalás).

1.2 Az Ftv. hatálybalépését követően számos ponton megváltozott a doktori képzés jogszabályi környezete. Az új jogszabály a felsőoktatás alaptevékenységei közé sorolja a doktori képzést¹⁰, és az egymásra épülő, felsőfokú végzettségi szintet biztosító képzési ciklusok legmagasabbikaként határozza meg¹¹. A törvény az egész életen át tartó tanulás szellemében megteremti az összhangot a közoktatás, a szakoktatás és felnőttoktatás rendszerével, valamint az európai uniós kötelezettségvállalásokkal.¹² A kutatói utánpótlás

nevelését, valamint a felsőoktatási és kutatási térség kapcsolatát az oktatás területén a doktori iskolák és a doktori képzés teremti meg.¹³ Tudományszervezési és tudományszociológiai szempontból kiemelkedően jelentős mindezek alapján az a következtetés, miszerint a doktori képzés és fokozatszerzés szabályozása nem azt vetíti előre, hogy komplett életműre kell fokozatot adni – mivel a doktori képzés funkciója a tudományos utánpótlás képzése –, hanem a doktorandusznak új, eredeti tudományos eredmények létrehozásával azt kell bizonyítania, hogy alkalmas a tudományos pályára. A doktorandusz tevékenységének keretét, autonóm kutatásainak lehetőségét a doktori iskola hivatott biztosítani. Doktori iskola alapítására, és doktori képzésre az a felsőoktatási intézmény szerezhet jogosultságot, amelyben mesterképzés folyik az adott tudományterületen vagy művészeti ágban.¹⁴ Kiemelendő, hogy a törvény egyetem alapításához feltételül szabja azt, hogy legalább egy tudományterületen, két tudományágban vagy egy művészeti ágban doktori képzésre és doktori fokozat odaítélésére legyen jogosultsága.¹⁵ Lényegesnek tűnik a fentebb használt fogalmak egzakt meghatározása. A *tudományterületek* – a Ftv. 147. § 44. pontja szerint – „a bölcsészettudományok, a hittudomány, az agrártudományok, a műszaki tudományok, az orvostudományok, a társadalomtudományok, a természettudományok és a művészetek, amelyek tudományágakra tagozódnak.” A tudományágak felsorolását a felsőoktatás gyakorlatában – a képzési ágakkal összevetve – az Állásfoglalás 1. sz. melléklete tartalmazza. E megoldásra azért volt szükség, mert az egyes tudományterületekhez tartozó tudományágak, valamint a művészeti ágak felsorolásáról szóló 169/2000. (IX.29.) Korm. rendeletet a Rendelet hatályon kívül helyezte.¹⁶

2. Doktori iskola létesítése és megszüntetése

2.1 A doktori iskola a doktori képzés *szervezeti kerete*, amely biztosítja a tudományos fokozat megszerzésére történő felkészítést.¹⁷ Doktori iskola létesítéséről és a doktori képzés indításáról a felsőoktatási intézmény szenátusa dönt¹⁸ akkor, ha azt a MAB szakértői véleményében támogatta, továbbá az indítás tényét a felsőoktatási intézmény a regisztrációs központnak bejelentette.¹⁹ A doktori iskola létesítésekor – a fentiekben már taglalt módon – meg kell jelölni azt a tudományágot vagy művészeti ágot, amelyben a doktori képzést folytatni kívánják.²⁰ Doktori iskola létesítését legalább hét *törzstag* kezdeményezheti. Egy személy egyidejűleg csak egy doktori iskolában lehet törzstag.²¹ Törzstag az lehet, aki a létesítendő doktori iskola tudományágában tudományos vagy művészeti fokozattal rendelkezik, továbbá a doktori iskola tudományágában, illetve kutatási területén fo-

lyamatos, magas szintű tudományos tevékenységet folytat, valamint az adott felsőoktatási intézményben teljes munkaidőben, munkaviszonyban vagy közalkalmazotti jogviszonyban foglalkoztatott oktató vagy tudományos kutató.²² A munkajogi feltételeknek való formai megfelelésen túl a MAB *törzstagi megfelelőségi eljárás* keretében vizsgálja az oktatók, különösen a törzstagok publikációs tevékenysége, tudományági munkássága és a doktori iskolában ellátandó feladatok közötti összhangot, továbbá hogy az illető megfelel-e a MAB által megfogalmazott és közzétett egyetemi tanári kíváncsolomrendszer tudományos követelményeinek.²³ Ez utóbbi a MAB álláspontja szerint azért szükséges, mert a törzstagi, illetőleg a professzori kritériumok eltérőek – hiszen a funkciók is azok –, s így más-más habitust igényelnek. A *doktori iskola törzstagjainak tehát a különböző habitusigényeket kell ötvözniük*. Törzstag a doktori iskola létesítésekor, illetve az abba való belépésekor nem lehet tartósan szabadságon vagy egy évnél hosszabb külföldi tanulmányúton.²⁴ Az Állásfoglalás a követelmények körét kiegészíti azzal, hogy a törzstag az adott doktori iskolában témavezetést kell, hogy vállaljon.²⁵ A törzstagok készítik elő a doktori iskola alapításának dokumentumait,²⁶ mellékelik nyilatkozataikat arról, hogy vállalják a felkérést és megfelelnek a Rendeletben rájuk vonatkozóan előírt feltételeknek.²⁷

A törzstagokra vonatkozó rendelkezések – részletességük ellenére is – komoly ellentmondásokkal terheltek. A korábbi szabályozással szemben ugyanis a *Rendelet elválasztja egymástól a törzstagokat és a doktori iskola tanácsának tagjait*, azaz előbbieket, a doktori iskola tulajdonképpen szellemi-tudományos alapítói nem szükségszerűen tagjai a doktori iskola tanácsának.²⁸ Azonban még abban az – egyébként igen gyakori és életszerű – esetben, ha ez megvalósulna is, nem tisztázott, hogy a törzstagoknak a doktori iskolából való kiválása (pl. 70. életév betöltése) esetén kik, avagy milyen testület gyakorolja a törzstagokat megillető, a doktori iskola működésében igen jelentős jogosítványokat (pl. a doktori iskola tanácsa tagjainak megválasztása). Célszerűnek látszana ezeket a hatásköröket – a doktori iskola tanácsa felterjesztési jogának biztosítása mellett – az intézményi doktori tanács hatáskörébe utalni (a részleteket lásd alább).

2.2 Doktori iskola megszüntetésére irányuló eljárás vagy az érintett intézmény, vagy a MAB kezdeményezésére indulhat. Ha a MAB – a megfelelő eljárás lefolytatása után – visszavonja a doktori iskola akkreditációját, akkor a felsőoktatási intézmény a doktori iskola tudományágában – amennyiben e tudományágban az intézményben másik doktori iskola nem működik – elveszti a jogosultságát doktori fokozatok odaítélésére. A folyamatban lévő eljárások sikeres lezárásának érdekében a doktori iskola akk-

reditációjának visszavonásáról szóló MAB-határozatban rendelkezni kell²⁹ a döntés hatálybalépésének időpontjáról, a doktori iskolában folytatott képzés lezárásának határidejéről, az abszolutórium megszerzéséig még nem jutott doktoranduszok tanulmányai továbbfolytatásának módjáról (a javasolt fogadó intézmény(ek) megjelölésével), valamint az abszolutóriummal rendelkezőknek, illetve a doktorjelölteknek a doktori fokozat odaítélésének módjáról (a javasolt fogadó intézmény(ek) megjelölésével). E kötelezettség azonban nem minősíthető elégségesnek: a fogadó intézményeket ugyanis semmi nem kötelezi arra, hogy hozzásegítsék a doktori iskola nélkül maradt doktoranduszokat, doktorjelölteket a képzés, illetőleg a fokozatszerzési eljárás bevezetéséhez. Az érintettek védelme érdekében a jelenleginél átgondoltabb szabályozás kialakítása szükséges azzal, hogy a vonatkozó követelményeket jogszabályi formába kell önteni.

3. A doktoranduszok jogállása

3.1 Doktori képzésre az vehető fel, aki a mesterképzésben szerzett fokozattal és szakképzettséggel rendelkezik.³⁰ A doktori képzés *egységes, harminchat hónapos* képzési időből áll, amely felosztható beszámoltatási szakaszokra.³¹ Ezt a gyakorlatban számos felsőoktatási intézmény úgy értelmezi, hogy a doktorandusz képzési idejét a graduális képzésben alkalmazott szemeszterekhez igazítja. Ez az értelmezés – az adminisztrációs könnyebbségek ellenére – több szempontból téves. A jogszabály szövege ugyanis egyértelmű abban a tekintetben, hogy a doktorandusz képzési idejét 36 hónapon keresztül folytatni kell. A contrario: a graduális hallgatók képzési idejét a jogszabály (eltérő számú) szemeszterenként határozza meg, nem hónapokban. Ezt az értelmezést támasztja alá az a tény is, hogy a doktoranduszhallgató ösztöndíja – ellentétben a graduális hallgatók juttatásaival – a nyári hónapokban sem szünetel, ezért kutatási tevékenysége sem szüneteltethető hónapokra. Ennél is helytelenebbnek ítéltető az a megoldás, amelynek értelmében a doktori iskola évenkénti napban meghatározott „szabadságot” biztosít a doktoranduszoknak. Ez a megoldás azt sugallja, hogy az érintett doktori iskola teljességgel félreérti a doktori képzésre vonatkozó hatályos szabályokat: a szabadságolás a hallgatói jogviszonyban álló személyekkel kapcsolatban értelmezhetetlen fogalom.³²

3.2 A doktoranduszok juttatásaival kapcsolatban számos probléma merül fel. Gyakran előfordul, hogy a doktoranduszok külföldi ösztöndíj, vagy részképzés elnyerése esetén nem kapják meg doktori ösztöndíjukat arra hivatkozással, hogy a külföldi tartózkodás idejére az intézmény azt „másnak adja”.

Az Ftv. 68. § (1) bekezdésének értelmében „a doktori képzés (...) harminchat hónapos képzési időből áll”. Ezzel összhangban a felsőoktatásban részt vevő hallgatók juttatásairól és az általuk fizetendő egyes térítésekről szóló 51/2007. (III. 26.) Korm. rendelet 14. §-a meghatározza a doktorandusz-ösztöndíj kifizetésének rendjét. A helyzet tisztázása végett a DOSz Állásfoglalást adott ki, amely rögzíti, hogy a doktori képzésre felvett azon személyek, akik a doktori tanács döntésének értelmében állami finanszírozott képzésben vesznek részt, összesen 36 hónapig jogosultak az ösztöndíjra, és e tekintetben teljességgel irreleváns az, hogy ezt az időszakot külföldi tanulmányút, vagy bármilyen egyéb ok miatt megszakítják. Ez esetben – a hallgatókra vonatkozó általános szabályoknak megfelelően – a félév halasztására van lehetőségük, aminek végeztével újra jelentkezhetnek a még hátralévő képzési időre.³³ Előfordulhat természetesen az is, hogy a doktorandusz a külföldi tanulmányok alatt nem szünetelteti hazai jogviszonyát; ez esetben a doktori iskola által előírt kötelezettségeit teljesítenie kell.

3.3 A doktorandusz – amint azt fentebb tisztáztuk – hallgatói jogviszonnyal rendelkezik. A régi doktori rendelet kimondta, hogy állami doktori ösztöndíjat az egyetemek szervezett doktori képzésében részt vevő, nappali tagozatos magyar állampolgárságú doktoranduszai kaphatnak, illetve, hogy teljes munkaidőben végzett munkaviszonyból származó jövedelemmel rendelkező doktorandusz állami ösztöndíjban nem részesülhet. Ezek a szabályok tehát nem azt tiltották, hogy a doktorandusz a doktori tanulmányai mellett munkát vállaljon, hanem azt, hogy aki teljes munkaidőben végzett munkából jövedelmet realizál, az egyúttal állami ösztöndíjat is kapjon. Mivel azonban a Rendelet hatálybalépésével – 2007. március 22-ével – hatályát veszítette a régi doktori rendelet, és az Ftv. sem tartalmaz olyan szabályt, amely kizárná, hogy az állami ösztöndíjban részesülő doktorandusz dolgozzon, az intézménytől teljesen független kérdéssé vált az, hogy a doktorandusz hol, és milyen időtartamú munkát vállal el. Sajnálatos azonban, hogy az intézmények a hatályos szabályozást teljességgel figyelmen kívül hagyva továbbra is tiltani próbálják doktoranduszaik munkavállalását. Hangsúlyozandó: az állami doktori ösztöndíjat az állam adja, így ő határozhatja meg azokat a feltételeket, amelyek mellett igénybe lehet venni azt. Jelenleg azonban az állam nem köti az ösztöndíj folyósítását munkaviszony „nemlétéhez”, vagy annak mértékéhez (ellentétben a korábbi jogszabályokkal). A fentiek miatt az intézmény saját hatáskörben nem dönthet az ösztöndíj folyósításának ilyen okból történő megszüntetéséről. A felvételkor fennálló teljes munkaidőben végzett foglalkoztatás

esetén az intézmény ellenben megszabhatja, hogy az ilyen doktoranduszt államilag támogatott helyre nem veszi fel, amennyiben ezt a felvételi szabályok között közzéteszi.

3.4 A doktoranduszok munkavállalásával kapcsolatban nem csak az intézmény falain kívül végzett munka jelent gyakorlati jogalkalmazói problémát, hanem az intézmény oktatási tevékenységében való részvétel is. A DOSz Jogsegélyszolgálatának archívumából kiderül, hogy a magyarországi felsőoktatási intézmények többsége nem tesz eleget a hatályos jogszabályok rendelkezéseinek, és jogszerűtlenül foglalkoztatja a doktoranduszhallgatókat. Az Ftv. 48. § (4) bekezdése egyértelműen rögzíti, hogy amennyiben a doktoranduszhallgató részt vesz a felsőoktatási intézmény oktatással, kutatással összefüggő tevékenységében, az munkavégzésnek minősül. E munkavégzés kizárólag úgynevezett doktoranduszszerződés alapján folyhat. Az ily módon végzett munka ideje – egy tanulmányi félév átlagában – nem haladhatja meg a heti teljes munkaidő ötven százalékát. A doktoranduszszerződés alapján hallgatói munkadíj kerül kifizetésre, melynek havi összege, a teljes munkaidő ötven százalékának megfelelő idejű foglalkoztatás esetén, nem lehet kevesebb, mint a legkisebb kötelező munkabér (minimálbér), eltérő idejű foglalkoztatás esetén ennek időarányos része. Mind az Ftv. szövege, mind annak Indokolása alapján egyértelmű, hogy amennyiben a doktorandusz a felsőoktatási intézménynek oktatással, kutatással összefüggő tevékenységében vesz részt, munkát végez, díjazás illeti meg. A doktoranduszhallgató oktatási tevékenységet a hatályos jogszabályok alapján megbízási jogviszonyban is folytathat, ezért azonban az Ftv. értelmében kredit nem adható; ez esetben a doktoranduszt megbízási díj illeti meg. Ha azonban az intézmény nem az utóbbi megoldással foglalkoztatja a doktoranduszokat, köteles a krediteket jóváírni. A felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról szóló 79/2006. (IV.5.) Korm. rendelet alapján a doktoranduszok oktatási tevékenységükért kreditpontokra is jogosultak, ezért ezeknek oda nem ítérlésével az intézmények ugyancsak jogszabálysértő gyakorlatot folytatnak. Mindezek alapján megállapítható, hogy a doktori képzés keretein belül végzett oktatási tevékenységért munkabér és kredit (*vagy* megbízási díj) illeti meg a doktoranduszokat, és minden, ezzel ellentétes megoldás jogellenesnek minősíthető.³⁴ A felsőoktatási intézmények – a jogellenességre ráeszmélve – újabb megoldással álltak elő: olyan megbízási szerződéseket kötöttek doktoranduszaikkal, amely révén megalázóan alacsony mértékű munkabérhez jutottak. Az intézmények – megörülve az olcsó „munkaerőnek” – nem egy esetben olyan irreálisan magas mértékű órateherrel sújtották a doktoranduszokat,

amely már az elmélyült kutatómunkát veszélyeztette. Az Ftv. 95. § (2) bekezdése, valamint (1) bekezdésének a) pontja értelmében az oktatási tevékenységet végző doktoranduszt megilleti az a jog, hogy emberi méltóságát és személyiségi jogait tiszteletben tartsák, oktatói tevékenységét értékeljék és elismerjék. Ennek értelmében elítélendő minden olyan gyakorlat, amely bár nem jogellenes, a fentiekkel – legalábbis erkölcsi értelemben – nincs összhangban. A DOSz Elnöksége Állásfoglalásban³⁵ ítélte el a doktoranduszok – saját érdekükre való hivatkozással történő – „0 Ft-os” megbízási szerződéssel való foglalkoztatását, valamint azt a gyakorlatot, amikor a doktoranduszok oktatási tevékenységébe az intézmények nem számították bele a felkészülési időt. Helytelenítette továbbá azt a gyakorlatot, amikor a doktorandusz által végzett oktatási tevékenység nem kapcsolódik a kutatási témájához, kutatását nem előreviszi, hanem hátráltatja. A doktori képzés célja ugyanis a doktori képzésben részt vevő hallgatók felkészítése a kutatói pályára valamely kutatási feladat önálló, az adott területen újdonságokat felmutató megoldásán keresztül. A doktori téma mélyebb áttekintését, a kutatás gyakorlati hasznosíthatóságát elősegítheti, ha a doktorandusz azt strukturáltan átgondolva mások számára is érthető formában fogalmazza meg, pl. oktatási tevékenység keretében. A DOSz Elnökségének álláspontja szerint, kizárólag az ennek megfelelő oktatási tevékenység az, amely a doktorandusz haladását szolgálhatja.

4. A fokozatszerzési eljárás

4.1 A magyarországi jogi szabályozás sajátossága, hogy a doktori képzést követően a doktori fokozatot külön fokozatszerzési eljárás keretében lehet megszerezni. A doktori fokozat megszerzése tartalmilag a doktori képzésre alapozó, de attól jogilag és eljárásilag egyaránt független cselekménysorozat, ezért a törvény rendelkezik a doktorjelölti jogviszonyról és az ehhez kapcsolódó követelményekről.³⁶ A doktori fokozatszerzési eljárásban részt vevő személy a doktorjelölt. A doktorjelölti jogviszony a doktori fokozatszerzési eljárásra történő jelentkezéssel és annak elfogadásával jön létre. A szabályozás különös vonása, hogy ha a doktorandusz a képzési időn belül megkezdte a fokozatszerzési eljárást, akkor a hallgatói jogviszonya mellett egyidejűleg doktorjelölt is.³⁷ Az Ftv. erre vonatkozó, meglehetősen egyértelmű rendelkezése első látásra értelmetlennek tűnik. Alaposabban megvizsgálva a kérdést azonban világossá válik, hogy a doktorandusz a képzés követelményeit a képzési idő vége előtt is teljesítheti azzal, hogy hallgatói jogviszonya az Ftv. 76. § (1) bekezdésének d) pontja értelmében a 36. hónap lejártáig ekkor is fennmarad.³⁸ Amennyiben ezzel egyidejűleg a dokto-

randusz megkezdje a fokozatszerzési eljárást is, a doktori képzés képzési idejének lejártáig az intézménnyel kettős – doktoranduszi és doktorjelölti – jogviszonyban áll. A két jogviszony független egymástól, így amennyiben a képzési idő lejár – függetlenül attól, hogy a képzést sikeresen vagy sikertelenül fejezte be a doktorandusz – a hallgatói jogviszony megszűnik. Hasonlóképpen, a hallgatói jogviszony fennállásától függetlenül, megszűnik a doktorjelölti jogviszony az Ftv. és a Rendelet által meghatározott esetekben. A hivatkozott jogszabályok nem teszik tehát lehetővé, hogy a hallgatói jogviszony kiterjedjen a doktorjelölti időszakra is, amennyiben a fokozatszerzési eljárást a hallgatói jogviszony fennállása alatt kezdi meg az illető.

4.2 A doktorjelölti jogviszonnyal kapcsolatos jogházagok a mindennapi jogalkalmazásban számos problémát okoznak az érintetteknek. A doktorjelölti státuszba kerülő személyek a rendezetlen jogszabályi környezet következtében számos esetben hátrányos helyzetbe kerülhetnek, amit – tüneti kezelésként – az intézményi szabályzatok is orvosolni tudnának.

4.2.1 Az Ftv. 68. § (5) bekezdésének b) pontja értelmében a doktori fokozat megszerzésének feltétele „két idegen nyelv – a tudományterület műveléséhez szükséges – ismeretének a doktori szabályzatban meghatározottak szerinti igazolása”. Az egyik felsőoktatási intézmény doktoranduszhallgatója a doktori szigorlat előfeltételeként megjelölt két középfokú nyelvvizsga egyikét latin nyelven kívánta letenni. Az érintett intézmény doktori szabályzata további rendelkezést nem tartalmazott, az ügyben eljáró Doktori Tanács pedig nem engedélyezte a hallgató számára latin nyelvvizsgájának elismerését. Az ügyben kérdésként felmerült, hogy az adott tudományterület minőségi művelése egyik előfeltételének – ti. a nyelvismeretnek – konkretizálását elvégezheti-e az ügyben eljáró Doktori Tanács akként, hogy bizonyos – akár holt – nyelveket kizár az általa elfogadhatónak ítélt körből. Tekintettel azonban az Alkotmány 70/G. §-ának az Alkotmánybíróság általi tág értelmezésére, az ügyben jogszerűtlenség nem állapítható meg.³⁹

4.2.2 Az Ftv. értelmében a fokozatszerzési eljárás lefolytatásáért az intézmények ún. fokozatszerzési eljárási díjat szedhetnek be. Az Ftv. 125. § (1) bekezdés a) pontjának utolsó fordulata és 68. § (3) bekezdés utolsó fordulata figyelembe véve ugyanakkor az az állami finanszírozott képzésben részt vevő doktorandusz, aki 36 hónapos képzési ideje alatt megindítja a fokozatszerzési eljárást, díj fizetésére nem kötelezhető. Jogellenes tehát az a számos doktori iskola által folytatott gyakorlat, amely szerint a képzési idő lejártát megelőzően indított fokozatszerzési eljárások tekintetében is megkövetelik az eljárási

díj megfizetését. E gyakorlat tekintetében számos érdekképviselői szervezet fellépésének ellenére sem történt érdemi változás. Egyes intézmények azt a kikaput igyekeztek kihasználni, hogy a képzési idő lejárta előtt beadott fokozatszerzési eljárás megindulására irányuló kérelmeket a képzési idő lejárta után bíralták el, és erre hivatkozással díj fizetésére kötelezték a doktorjelöltet. E gyakorlat megítélésünk szerint ugyancsak jogszabálysértő. Államilag finanszírozott képzésben részt vevő doktorandusz esetén ugyanis a fokozatszerzési eljárás ingyenességét nem befolyásolja az, hogy a kérelem elfogadása a hallgatói jogviszony fennállása alatt, vagy az után történik meg, feltéve, hogy a kérelem beadása a hallgatói jogviszony fennállása alatt történt, tekintettel arra is, hogy a doktori képzést az adott intézményben sikeresen befejező doktorandusz kérelme nem utasítható el. A Rendelet 9. § (1) bekezdése értelmében „a doktori fokozatszerzési eljárás kérelem alapján, jelentkezéssel indul meg.”. Látható, hogy amennyiben az államilag támogatott képzésben részt vevő doktorandusz a képzési időn belül beadja a fokozatszerzési eljárásra történő jelentkezését, díj fizetésére nem kötelezhető függetlenül attól, hogy az intézményi doktori tanács a doktorandusz képzési ideje alatt, vagy azt követően bírálja el a fokozatszerzési eljárás elindítására irányuló kérelmet. Különösképpen azért nem, mert a kérelmet még időben benyújtó doktorandusz nem befolyásolhatja érdemben azt, hogy kérelmének elbírálása mikor történik meg: a magánjog nyelvezete szerint immár nem ő az ügy ura; az intézmény fentiek szerinti eljárása tehát legalábbis rosszhiszemű.

4.2.3 A fokozatszerzési eljárás díját egy összegben, a ténylegesen felmerülő költségekkel összhangban kell megállapítani. Jogszerűtlen az a gyakorlat, amikor a fokozatszerzést hallgatói jogviszonya fennállása alatt – ingyenesen – megkezdő doktoranduszt a hallgatói jogviszony megszűnése után a fokozatszerzési eljárás „fennmaradó” részeiért díj fizetésére kötelezik. A fokozatszerzési eljárás díja a 125. § (1) bekezdésének és a 126. § (1) bekezdésének fordulatai alapján költségtérítés jellegű díjnak minősíthető, és mint ilyen az intézmény – a hallgató biztonsága érdekében – köteles azt az intézményi szabályzatban meghatározni. A költségtérítés meghatározása az Ftv. szerint az adott feladatra számított folyó kiadások arányában, egy összegben történik; ezt a szabályt kell alkalmazni a fokozatszerzési eljárás díjára is. A 125. § (1) bekezdésének a) pontja értelmében a fokozatszerzési eljárás ingyenes az államilag támogatott képzésben részt vevő hallgató számára az Ftv. 68. § (3) bekezdése szerint, azaz, amennyiben a fokozatszerzési eljárás megkezdése a hallgatói jogviszony fennállása alatt történik meg. A fentiekből értelemszerűen következik, hogy a fokozatszerzési

eljárás díját – hasonlóan a költségterítéshez – nem az adott szakmai feladat egyes részfeladatainak lezárulása után fizeti a hallgató, vagy a doktorjelölt, hanem egy összegben a szakmai feladat kezdetekor, így nem lehetséges a fokozatszerzését hallgatóként megkezdő doktorjelöltet a hallgatói jogviszony megszűnése után a fokozatszerzési eljárás fennmaradó „részei” után díj fizetésére kötelezni.

4.2.4 A fokozatszerzési eljárás főszabálya szerint maximum 2 év időtartamú,⁴⁰ ám két évnél tovább is tarthat. A fokozatszerzési eljárás kezdete a kérelem benyújtása. A kérelem elfogadásától számított két éven belül be kell nyújtani a doktori értekezést, a kérelem benyújtásától számított két éven belül le kell tenni a doktori szigorlatot. Az intézmény szabályzatai rövidebb határidőket is megszabhatnak, azonban a rövidebb határidők minden doktorjelöltre egyaránt vonatkoznak, nem lehetséges a doktorjelöltek megkülönböztetése abból a szempontból, hogy részt vettek-e a doktori képzésben vagy sem, nem szabható rövidebb határidő annak, aki nem vett részt doktori képzésben és hosszabb annak, aki részt vett doktori képzésben. Az ilyen rendelkezés sérti az egyenlő bánásmód követelményét. Az Ftv. 68. § (3) bekezdése szerint a fokozatszerzési eljárásban részt vevő személy doktorjelölt, függetlenül attól, hogy doktori képzésben korábban részt vett vagy sem. Az egyenlő bánásmód követelménye értelmében az intézmény nem tehet különbséget a doktorjelöltek között azok előélete alapján – mint ahogy bőrszíne, nemi, faji, vallási hovatartozása alapján sem. Az intézményen belül a különböző karok, doktori iskolák hozhatnak ugyan eltérő szabályozást pl. a disszertáció benyújtásának idejét tekintve, vagy a fokozatszerzési eljárásra való jelentkezés elfogadásához szükséges feltételeket tekintve, azonban a jelentkezés elfogadását követően az egyes egységeken (tipikusan legkisebb egység a doktori iskola) belül minden doktorjelöltre azonos szabályozásnak kell vonatkoznia a követelményeket tekintve.⁴¹

A fenti problémákat a jogalkalmazói gyakorlat jelentős eltérésekkel kezeli. Az egységes jogalkalmazás érdekében született állásfoglalások mellett a DOSz Ajánlást fogalmazott meg az intézmények számára, amelyben kéri, hogy „az intézményi, kari, szabályzatokban a doktori iskolák fogalmazzák meg a fokozatszerzési eljárás ügymenetének részleteit, az eljárásra vonatkozó határidőket, az eljárás során teljesítendő követelményeket (pl. a nyelvvizsga esetén nem csak annak szintjét, hanem azt is, hogy milyen nyelvből fogadható el nyelvvizsga az adott tudományterületen), a fokozatszerzési eljárásra történő jelentkezés elfogadásának feltételeit, valamint a fokozatszerzési eljárás díját (a tényleges költségek figyelembevételével).”⁴²

III. A doktori képzésre vonatkozó empirikus kutatásról⁴³

1. A kutatás módszeréről

1.1 A DOSz által 2009 február–márciusában lefolytatott online-kutatás során a kérdőív kitöltése anonim módon történt, de minden kutatásba bevont személy felkérést kapott, hogy továbbítsa a kérdőívet a célcsoportba tartozó személynek (doktoranduszoknak, doktorjelölteknek). A válaszadók elérési mutatói alapján a mintavételi design semmiképpen nem nevezhető ún. hólabda adatfelvételnek, hiszen a minta hálózati egymásra épülésének a szerepe elenyésző volt. A kutatás kezdeményezőjének rendelkezésére álló heterogén listáról kiinduló mintavételről lehet beszélni, amit csekély mértékben korrigált egy hólabda adatfelvételi eljárás. A kutatáshoz a DOSz által felkért szakemberek több mint 1400 elemet tartalmazó címlistát állítottak össze (korábbi tagok, jelenlegi tagok, szakmai rendezvényeken megjelent nem DOSz-tag doktoranduszok elektronikus postacímei). A kiküldött e-mailekben a DOSz arra kérte a doktori képzésben résztvevőket, hogy töltsék ki az internetes felületen található kérdőívet a felsőoktatási intézményekről, a doktori képzéséről, valamint a PhD-hallgató személyes életkörülményeiről és terveiről, illetve adják tovább doktorandusz, doktorjelölt ismerőseiknek a kérdőív kitöltésének hírét, lehetőségét.

1.2 Érdemes tisztázni, hogy kik is töltötték ki a kérdőívet a 2008–2009. tanévre beiratkozott doktoranduszokhoz képest. Az Oktatási és Kulturális Minisztérium (a továbbiakban: OKM) által kiadott Oktatás Statisztikai Évkönyv szerint a 2008–2009. tanévben 6911 PhD, DLA-képzésre járó hallgató volt Magyarországon.⁴⁴ Ebből 3362 fő nő (az összes hallgató 48,5 százaléka), 3008 fő pedig államilag támogatott képzésre járt (az összes hallgató 43,5 százaléka), 2163 fő „új belépőnek” számított, azaz – lefordítva a statisztikai nyelvet, feltehetően – első éves volt (az összes hallgató 31,3%). Az adatok szerint a legtöbb PhD- és DLA-hallgató az ELTE-n tanult (az összes hallgató több mint 21 százaléka), ezt követte sorrendben a Pécsi Tudományegyetem (az összes hallgató mintegy 13 százaléka), a Debreceni Egyetem (az összes hallgató 12,4 százaléka), valamint a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (az összes hallgató 9 százaléka). Egyébként érdekes adat, hogy az összes doktorandusz 93 százaléka állami egyetemen tanul. A fenti adatsorhoz képest a vizsgálatban részt vevő, azaz az online kérdőívet kitöltő személyek szociológiai jellegzetességei eltérnek. A kérdőívet 226-an töltötték ki oly módon, hogy 30 főről (13 százalék) nem

tudjuk, hogy milyen intézmény hallgatója. A tényleges adatokhoz képest a mintába jelentősen alulreprezentáltak az ELTE-n hallgatók száma és aránya, szintén valós arányaihoz képest jóval kevesebben töltötték ki a kérdőívet a Pécsi Tudományegyetem, a Debreceni Egyetem, valamint a kisebb létszámú, főleg művészeti intézmények hallgatói. Ehhez képest jelentősen túlreprezentáltak a „mintában” a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem hallgatói. Szintén eltér a minta aránya a valóságtól a nemek összetételét vizsgálva. Vizsgálatunkba a valóságos megoszláshoz képest több női hallgató került, mint férfi, azaz a nők aktívabbak voltak, mint a férfiak (lásd 1. ábra). Szintén érdemi különbség mutatható ki az életkor szerint is, ahol viszont az látszik, hogy a kérdőívet kitöltők között alulreprezentáltak az idősebb korcsoportba tartozók, azaz a 40 éven felüliek, valamint a 25 évesek, akik önmagukban a legnagyobb korévét képezik a PhD- és DLA-hallgatóknak (936 fő, 13,5 százalék). Ezzel szemben a valóságban képviselt súlyukhoz képest a 27–28 évesek jelentősen nagyobb arányt képviselnek a mintában. Ezért az adatok közlése előtt nyomatékosan jelezni kell, hogy a vizsgálat nem reprezentatív – egyébként az online vizsgálatok többsége sem az –, a kapott adatok tájékoztató jellegűek, ugyanakkor a mintába kerültek létszáma és megoszlása nem tér el annyira a valóságos eredménytől, hogy ne tekintsük azt jó információs alapnak. Ráadásul – miután még nem készült országosan reprezentatív kutatás – ezen vizsgálat eredményei egy későbbi, immár reprezentatív kutatás kiindulópontjai is lehetnek. Mindezek, valamint az alacsony elemszám miatt a kutatás eredményeinek ismertetésekor nem vállalkozunk az adatok belső struktúrájának bemutatására, azaz nem történik meg a háttérváltozókkal, szocio-demográfiai változókkal való összeillesztés.

1.3 A kutatás során – mások mellett – a doktoranduszok családi háttérét, valamint anyagi, jövedelmi viszonyait igyekeztük feltérképezni. Elemeztük egyrészt a kibocsátó családra vonatkozó információkat (anya, apa iskolai végzettsége, térbeli mobilitás), illetve a jelenlegi és jövőbeni családdal kapcsolatos adatokat.

2. A doktori képzés és az abban résztvevők finanszírozása

2.1 A fentebb ismertetett jogi szabályozásból adódóan a magyarországi felsőoktatási intézmények szervezett doktori képzést folytathatnak, és a törvény rendelkezései alapján az állami ösztöndíjas doktoranduszhallgatók képzését végző egyetemek normatív képzési támogatásban részesültek, illetve – jelenbeli új jogszabályi keretek között is – részesülnek. Az elmúlt több mint másfél évtized pénzügyi-gazdasági

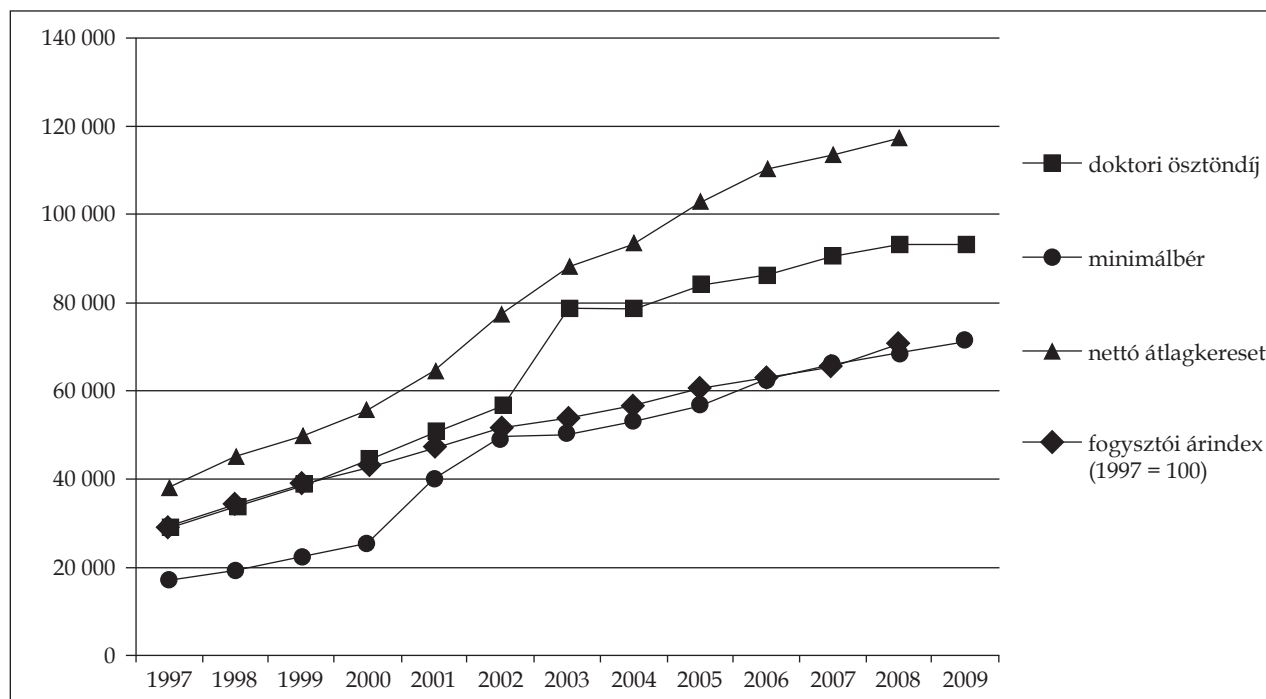
mutatóit áttekintve megállapítható: a magyarországi doktori képzéshez rendelt állami költségvetési pénzeszközök reálértékben jelentősen csökkentek, különösen az utóbbi években. A képzés finanszírozását a felsőoktatási intézmények képzési, tudományos célú és fenntartói normatíva alapján történő finanszírozásáról szóló 50/2008. (III.14.) Korm. rendelet (a továbbiakban: finanszírozási rendelet) határozza meg, amely a humán tudományok területén 650 ezer forint/fő/év, míg a reáltudományok területén 975 ezer forint/fő/év képzési normatívát állapít meg. Mindemellett az egyetemeknek tudományos normatívában – tudományterülettől függően – is részesülnek, továbbá ezeken kívül az intézményeknek a fenntartási támogatásokból is fordítaniuk kell a doktori képzésre. Elmondható, hogy az állami támogatás reálértékének csökkenése mellett központi elvonások is erősítik a doktori képzés romló anyagi helyzetét; emellett a magánszektor felől érkező pénzügyi források doktori képzésbe történő bevonása esetleges, valamint tudományterületenként jelentős eltérést mutat.

2.2 Az állami doktori ösztöndíj összegét eleinte az előző évi minimálbér kétszeresében, majd 2002-től a mindenkori professzori illetmény 22 százalékában (nem adózó jövedelemként) határozták meg az állami ösztöndíjas doktoranduszok számára (az ösztöndíj összege: 55 000 forint/hónap). 2006-tól az Ftv. értelmében az éves doktori ösztöndíjat az adott költségvetési évet két évvel megelőző bruttó havi átlagjövedelem 7,5-szeres szorzataként határozta meg (az ösztöndíj összege: 91 050 forint/hónap). 2008-tól kizárólag a mindenkori költségvetési törvény szabályozza a doktori ösztöndíj összegét; 2008 januárjától a PhD-ösztöndíj 93 555 Ft-ra emelkedett. A 2010. évre szóló költségvetés a doktori képzés éves támogatási normatíváját 1 116 000 forintban állapítja meg, ami havi lebontásban a 2008-as összeg szinten tartását jelenti.

2.3 Ha az ösztöndíjak összegének alakulását összevetjük a fogyasztói árindex, a minimálbér és a nettó átlagkereset változásával, látható, hogy a doktoranduszok állami ösztöndíja 2001-ig nagyságrendileg a minimálbér és a nettó átlagkereset között mintegy félúton helyezkedett el. A 2002-ben és 2003-ban végrehajtott emeléseknek köszönhetően azonban megközelítette a nettó átlagkereset összegét és reálértékben növekedés volt tapasztalható. Azonban 2006 óta nem történt érdembeli ösztöndíj-növelés, ami felveti annak a veszélyét, hogy a doktori ösztöndíj összege egyre inkább eltávolodik a nettó átlagkeresettől, ami nem ösztönzi a fiatal diplomásokat a doktori képzésbe való belépésre, illetve a rendszerben lévők megélhetését sem biztosítja.

2.4 A fentiek fényében – elemezve a kutatás során nyert adatokat, valamint a doktoranduszok

1. ábra: A doktori ösztöndíj alakulása a minimálbér, a nettó átlagkereset és a fogyasztói árindex tükrében (1997–2009)

Adatok forrása: KSH, OKM, APEH

jövedelemszerkezetét –, megállapítható, hogy a bevételek – az állami ösztöndíjasoknál – alapvetően a tanulmányi ösztöndíjból, a válaszadók egészét tekintve pedig leginkább saját munkából, illetve egyéb támogatásból állnak. Kevésbé játszik szerepet a szülői támogatás, illetve a diákhitel. A kiadási oldal meglehetősen egysíkú: a bevételek túlnyomó többsége ugyanis lakhatásra, illetve általános életfenntartásra mennek el (e kettő az összkiadás több mint 50 százalékát jelentik). Sajnálatosan kevés pénzt költenek a doktoranduszok az értelmiségi léthez kötődő tevékenységekre vagy árukra, mint könyv, szakfolyóirat beszerzésére, kulturális fogyasztás. E kettőre átlagosan és havonta az összbevétel alig 5 illetve 6 százaléka költődik. Vagyis azt a pénzt, amiből gazdálkodnak, lényegében felélik a fiatalok, ami a későbbi családalapítást, gyermekvállalást, önálló egzisztencia-építést nagyban megnehezítheti.

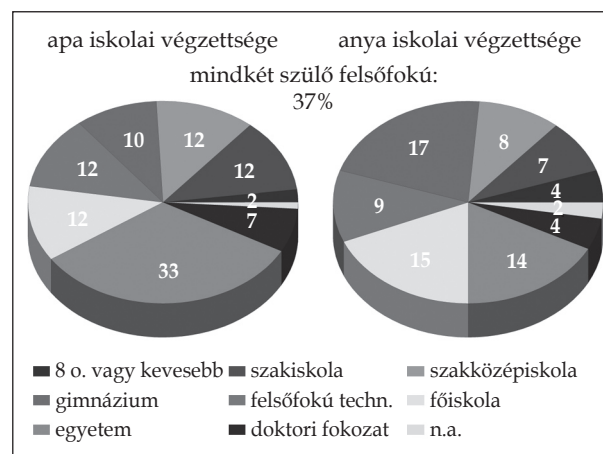
3. A doktoranduszok szociológiai háttere

3.1 A kérdőívet kitöltő doktoranduszok döntően olyan családban nevelkedtek, ahol a családi szocializáció eleve kedvező körülményeket nyújtott a tudományos pályára. Közel kettőtöbbségüknek mind a két szülője diplomás, további egyötödüknek pedig legalább az egyik szülője rendelkezik felsőfokú végzettséggel. A jelenleg doktori iskolába járók között alig-alig található kifejezetten alacsony iskolázottságú, azaz legfeljebb 8 osztályt végzett szülő

gyermek, de szakiskolai végzettségű szülő is jóval kevesebb, mint az országos átlag. Ezek az adatok az iskolai mobilitás alacsony szintjére utalnak, azaz arra, hogy alacsony iskolázottságú szülő gyermekének lenni komoly, szinte behozhatatlan hátrányt jelent a rendszerváltozás utáni oktatási rendszerben.

3.2 A társadalmi mobilitás megtekintésére utal az az adatsor is, amely azt vizsgálja, hogy a doktorandusz hol él jelenleg és hol élt döntően 18 éves koráig. Akik 18 évesen a fővárosban éltek, több mint 80 százalékban jelenleg is ott élnek, és az is kijelenthető, hogy a megyeszékhelyeken, megyei jogú városokban nevelkedők is döntően ott vagy Budapesten élnek.⁴⁵ Másképpen a jelenleg fővárosban lakó doktorandu-

2. ábra: Szülők iskolai végzettsége százalékos megoszlás

szok közel kétharmadát a mindig is a fővárosban élők, illetve a megyeszékhelyekről Budapestre költöző doktoranduszok teszik ki, míg a jelenleg megyei jogú városokban, megyeszékhelyeken élő PhD-, DLA-hallgatók valamivel több mint 60 százaléka élt ezeken a településeken korábban is. Községben élt 18 éves koráig a Budapesten tanuló doktoranduszok 9 százaléka, míg 28 százaléka kisebb városokban nevelkedett. A megyei jogú városoknál ugyanez az arány 16 és 23 százalék.

3.3 A kérdőívet kitöltő PhD-, DLA-hallgatók 45 százaléka nőtlen, hajadon, valamivel több mint fele viszont tartós élettársi közösségben, házasságban vagy élettársi viszonyban él. Ezek az adatok merőben eltérnek egyébként az egyetemistákra és főiskolásokra jellemző adatoktól, és jelzik, hogy a doktori iskolába való bekerülés az életpálya új szakaszát, a felnőtté válás befejeződését is jelenti.

4. A doktoranduszok szakmai motivációi

4.1 A saját életének jövőbeni alakulását tudakoló kérdésekre a PhD- és DLA-hallgatók mintegy háromnegyede bíz abban, hogy 6–8 éves távlatban jelentősen javul jelenlegi helyzetéhez képest a jövője, és ami még ennél is érdekesebb relatív többségük úgy gondolja, hogy saját jövőjét elsősorban ő maga tudja kézben tartani, irányítani. 14 százalékuk van azon az állásponton, hogy a jövőt valamilyen külső, saját magától független tényező irányítja. A PhD- és DLA-hallgatók kb. 80 százaléka jár abba a doktori iskolába, amelyet preferált, vagy preferálni szeretett volna, másképpen mintegy 15 százalékuk kényszermegoldásként választotta pont azt az intézményt és iskolát, ahová jár. A doktori képzésbe való jelentkezéskor a legnagyobb motivációs erőt a szakma szeretete, a szakmai érdeklődés jelentette a hallgatók számára (1-től 5-ig terjedő skálán 4,59 átlagpont, ami lefordítva azt jelenti, hogy 80 százalékuk számára ez a motivációs szempont fontos, vagy nagyon fontos volt). A második legfontosabb szempont a szakmai-tudományos karrier lehetősége, valamint ehhez szorosan kötődve kutatási lehetőségek biztosítása, folytatása, vagy a jövőbeni kutatási lehetőségek voltak. Az adatokból kitűnik, hogy a PhD-fokozat megszerzésétől sokan várnak bizonyos anyagi előnyöket, és az elhelyezkedésnél is fontosnak, vagy adott esetben nélkülözhetetlennek tartják a hallgatók a fokozatot. A többi szempont 3 pontnál kisebb átlagértéket kapott. A legkisebb a jelentősége a családi elvárásoknak és a kapott – vagy nem kapott – hallgatói juttatásoknak. A szóba jöhető doktori iskolák közötti választásakor a legfontosabb szempontot a kutatási téma jelentette a hallgatók számára; ugyanakkor láthatóan az sem elhanyagolható tényező, hogy hol végezte az egyete-

met a doktorandusz, előszeretettel választja ugyanis azt a doktori iskolát, amely abban az intézményben található, ahol korábban diplomáját szerezte. Ehhez kapcsolódik az ismertség-összeköttetés, valamint az egyetemi oktatók ajánlása, az egyetemi oktatókkal való személyes kapcsolat. Ebben az esetben is kitűnik, hogy a doktoranduszok a pillanatnyi, hallgatói státussal együtt járó előnyöket kevésbé preferálják.

4.2 A tudományos tevékenységet vizsgálva kijelenthető, hogy a doktori iskolában az elmúlt 12 hónapban eltöltött idő alatt 57 százalékuk tartott magyar műhelynyelvű konferencián előadást, közel kétharmaduknak jelent meg valamikor tudományos publikációja, idegen nyelvű műhelykonferencián azonban a hallgatók kevesebb, mint fele tartott előadást.

A hallgatók meglehetősen bizakodóak a doktori fokozat megszerzésével kapcsolatosan. Annak ellenére, hogy a magyarországi végzési statisztikák európai viszonylatban az egyik legkedvezőtlenebbek, vagyis 100 beiratkozott doktoranduszból – az adatok szerint – mindössze 15 szerez fokozatot, a kérdőívet kitöltők 46 százaléka biztosra, további 39 százaléka pedig valószínűsíti a doktori fokozat megszerzését, e téren ellentmond egymásnak a valóság és a hallgatói szándék.

4.3 Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy a fokozat megszerzése a beiratkozáshoz képest mennyi idő alatt történik meg, már látszik a fenti ellentmondás. Az államilag (is) finanszírozott 3 esztendő alatt a doktoranduszok kevesebb mint egyötöde (18%) tervezi a doktori fokozat megszerzését, relatíve legtöbben (31%) 4 évre tippelnek, de közel egyharmados arányt képviselnek az 5–6 évet tervezők (30). Mérhető sokaságot képeznek ugyanakkor azok is, akik még ennél is hosszabb időt szánnak a doktori fokozat megszerzésére.

4.4 A sikeres doktori védéshez nélkülözhetetlen, hogy a hallgatók megfelelő körülmények között készülhessenek fel a doktori szigorlatra és a disszertáció megírására. A doktori képzés általános színvonalával – ami talán a legfontosabb körülmény – a kérdőívet kitöltők mintegy fele elégedett, másképpen megfogalmazva közel 50 százalékuk talál hiányosságokat a képzésben. Legnagyobb probléma az intézményen belüli információáramoltatással és a tájékoztatással van (itt 42%-os az elégedettség), míg a leginkább a doktori iskolák informatikai szolgáltatási színvonalával elégedettek a hallgatók (65%). Az általános színvonalhoz képest valamivel jobb, de nem kiemelkedő a disszertáció elkészítéséhez nyújtott segítség, iránymutatás megítélése, ugyanis 56 százalékuk inkább elégedett e téren. Az elégedettségre vonatkozó nyitott kérdések esetén a többség által megjelölt problémák:

– Leginkább kifogásolták a képzés hosszát, az oktatott tantárgyakat és az oktatók hozzáállását.

– Jelezték azt is, hogy nincs elég kutatási lehetőség, az oktatás-, kontra kutatás-probléma érezhetően feszültséget teremt. Gyakran merült fel a doktoranduszok kihasználása, azaz, hogy az egyes intézmények „ingyen tanerőként” használják a PhD-, DLA-hallgatókat.⁴⁶

– Többen megemlítették, hogy nem kaptak elég segítséget a disszertáció elkészítéséhez sem.

– A fentebb említett kérdéshez kapcsolódóan többen vetették fel az adminisztráció nehézségeit, a túlzott bürokráciát.

– Végül – érthető módon – többször esett szó az anyagiakról is, a gyenge anyagi megbecsültségről.

4.4. A doktoranduszok véleményének bemutatása végén leírható: kitűnt a hallgatók által felvetett problémahalmazból, hogy több helyen nem teljesen kielégítő a témavezetők és a doktoranduszok együttműködése, a témavezetők nem adnak megfelelő támogatást, segítséget a disszertáció elkészítéséhez. Ezek a gondok azonban nem mutathatók ki akkor, amikor a témavezető tevékenységének részletes értékelésére kerül sor. A válaszadóknak hat szempontból kellett – az iskolai osztályzatoknak megfelelően – értékelni a témavezetőt; nincs olyan terület, ahol az elégedettség mértéke ne haladná meg statisztikai értelemben jelentősen a skálaátlagot, sőt kijelenthető, hogy összességében, mindent egybevetve kifejezetten kedvező a témavezetők megítélése. Igaz ez annak ellenére is, hogy a konzultációs lehetőséggel elégedetlenek aránya 15 százalék, a témavezetéssel elégedetleneké 20 százalék, végül a szakmai tanácsokkal elégedetleneké pedig 23 százalék.

IV. Következtetések

1. Összességében elmondható, hogy a magyarországi doktori képzés jogi szabályozottsága folyamatosan javul, bár a doktorjelölti jogviszonnyal, valamint a fokozatszerzési eljárással kapcsolatos szabályozottság számos gyakorlati problémát mutat, amelyek a fentiekben jelzett jogszabály-változtatásokkal megoldhatóak (lennének).

2. A hazai doktori képzés finanszírozottsága (hallgatói ösztöndíj- és intézményfinanszírozás) – a felsőoktatás állami finanszírozási trendjébe beágyazottan – folyamatosan romló pénzügyi helyzetet tükröz.

3. A doktori képzés szervezeti és tartalmi vonatkozásai – nagy általánosságban – kedvező állapotot mutatnak. Köszönhető ez – vélelmezhetően – a hazai PhD/DLA-képzés több mint másfél évtizedes múltjának, de mindezek mellett elmondható az is, hogy a témavezetés, a kutatási feltételek – különös

tekintettel a célirányos kutatás lehetőségére – jelentős tartalmi (és szabályozottsági) problémákat, hiányosságokat mutatnak, amelyek – a fenti javaslatok elfogadása esetén – korrigálhatóak lehetnek.

Jegyzetek

¹ 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról (a továbbiakban: régi Ftv.)

² A DLA művészeti fokozat a PhD-vel egyenértékű, a rá vonatkozó szabályozás teljességgel azonos a PhD-fokozatra vonatkozóval. A korábban tudományos fokozatként számon tartott nagydoktori fokozat – a DSc – a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény 27. §-ának hatályos szöveg értelmében „az MTA doktora” megnevezést viselő címként került meghatározásra, amely annak a kiemelkedő tudományos teljesítményt elért személynek ítélhető oda, aki tudományos fokozattal rendelkezik, és a cím megszerzésének feltételeit teljesíti. Hangsúlyozandó, hogy az MTA doktora cím presztízse – és a hozzá tartozó juttatás – a korábbiakhoz képest semmit nem változott.

³ E kutatások összefoglalását lásd: Doktori képzés Magyarországon (szerk. Kocsis Miklós – Kucsera Tamás Gergely – Szabó Anita). Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest 2009. 1–104. o. valamint Fináncz Judit – Kucsera Tamás Gergely – Szabó Andrea: A doktori képzés Magyarországon – szervezetek, szereplők, hallgatók. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest 2009. 1–66. o.

⁴ A doktori képzésre vonatkozó jogi jellegű vizsgálatok tekintetében ld. Kocsis Miklós: A doktori képzés jogszabályi keretei és jogalkalmazói gyakorlata Magyarországon. In: PhD Tanulmányok 7. (szerk. Dr. Ádám Antal). PTE ÁJK Doktori Iskolája, Pécs 2008. 213–239. o. továbbá Kocsis Miklós: A doktori képzés „kiskapui”. Felsőoktatási Műhely 2008. 3. sz. 101–111. o.

⁵ Ld. erről a 2007 márciusáig hatályos, a doktori képzésről szóló 51/2001. (IV. 3.) Korm. rendelet (a továbbiakban: régi doktori rendelet).

⁶ 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról.

⁷ Amíg a 2007/2008. tanévre 46,8 millió forintnyi kiosztandó ösztöndíjalapot ítéltek oda a pályázóknak, addig a 2009/2010. tanévre a Deák Ferenc Ösztöndíjra 33,048 millió forintnyi kerettámogatás áll rendelkezésre.

⁸ 2006. szeptember 1-jétől útnak indult a Kiegészítő Poszt-doktori Ösztöndíjpályázat – amelynek célja, hogy a PhD-, illetve DLA-fokozat megszerzését követően, a legtehetségesebb és legrátermettebb kutatók és művészek pályájukat a hazai felsőoktatási intézmények műhelyeiben alapozzák meg, elősegítve ezáltal a vezető oktatói-kutatói utánpótlás biztosítását.

⁹ Az Állásfoglalást lásd <http://www.mab.hu/doc/doktoriKov70501.doc>

¹⁰ Vö. Ftv. 4. § (2) bek.

¹¹ Ftv. 11. § (1) bek. A felsőoktatás – bolognai rendszerű – képzési ciklusai az alapképzés, a mesterképzés és a doktori képzés.

¹² Ld. erről bővebben: A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek: Az egyetemek korszerűsítési programjának megvalósítása: oktatás, kutatás és innováció.

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0208:FIN:HU:PDF>

¹³ Ld. erről részletesen az Ftv. Indokolását.

¹⁴ Ftv. 67. § (1) bek.

¹⁵ Ftv. 11. § (3) bek.

¹⁶ A hatályon kívül helyezés ellenére a jogalkalmazói gyakorlat sajnálatosan sokszor hivatkozik az említett 169/2000. (IX.29.) Korm. rendeletre.

¹⁷ Ftv. 147. § 2. pont.

¹⁸ Ftv. 27. § (8) bek. o) pont.

¹⁹ Ftv. 27. § (9) bek.

²⁰ Rendelet 2. § (3) bek.

²¹ Vö. a Rendelet 3. § (1) bekezdését, illetve az Állásfoglalás 5. 3. 2. pontját.

²² Rendelet 3. § (2) bek. A doktori tanács jóváhagyásával törzstag lehet professor emeritus is – annak a felsőoktatási intézménynek a doktori iskolájában, amelyben emeritált –, illetőleg törzstag lehet kutatóintézetben teljes munkaidőben, munkaviszonyban vagy közalkalmazotti jogviszonyban foglalkoztatott tudományos tanácsadó vagy kutatóprofesszor is, amennyiben a felsőoktatási intézmény a felsőoktatási törvény alapján a kutatóintézettel erre vonatkozó megállapodást kötött (Rendelet 3. § (3)–(4) bek.).

²³ Állásfoglalás 5. 3. 3. pont.

²⁴ Állásfoglalás 5. 3. 4. pont.

²⁵ Állásfoglalás 2. 1. c) pontja.

²⁶ Ezekről részletesen lásd. Rendelet, 5. § (1) bek.

²⁷ Rendelet 5. § (2) bek.

²⁸ Kivételt képez a doktori iskola vezetője, aki a MAB Állásfoglalása 2. 3. pontja értelmében „törzstag egyetemi tanár”.

²⁹ Állásfoglalás 10. 3. 2. pont.

³⁰ Ftv. 43. § (3) bek. E rendelkezést az Ftv. 68. § (2) bekezdése szükségtelenül ismétli meg.

³¹ Ftv. 68. § (1) bek.

³² Az érintett doktori iskola megjelölését – a hitelrontást elkerülendő – mellőzve jelzem, hogy a leírtak valós eseten alapulnak.

³³ A DOSz Elnökségének 1/2008. (II. 29.) Állásfoglalása.

³⁴ A helyzet rendezésének érdekében a DOSz állásfoglalást is kiadott. Lásd: a Doktoranduszok Országos Szövetsége Elnökségének 1/2007. (III. 9.) Állásfoglalása a doktorandusz-szerződések kérdésével kapcsolatban. <http://www.phd.hu/phd/index.php?menuid=888&actual=597>

³⁵ A Doktoranduszok Országos Szövetsége Elnökségének 2/2007. (III. 14.) Állásfoglalása a doktoranduszok oktatási tevékenységével kapcsolatban. <http://www.phd.hu/phd/index.php?menuid=888&actual=598>

³⁶ Ld. erről bővebben az Ftv. Indokolását.

³⁷ Ftv. 68. § (3) bek.

³⁸ Ftv. 76. § (1) Megszűnik a hallgatói jogviszony, (...) d) az adott képzési ciklust, illetve a szakirányú továbbképzés

esetén az utolsó képzési időszakot követő első záróvizsga-időszak utolsó napján, illetve a doktori képzés képzési idejének utolsó napján.

³⁹ A Jogeset a DOSz Jogsegélyszolgálatának archívumában található. Az Alkotmány 70/G. §-ának értelmezésével kapcsolatos alkotmánybíróági gyakorlat kapcsán lásd Kocsis Miklós: A felsőoktatási joggal összefüggő korai alkotmánybíróági határozatokról, Jura 2007. évi 2. sz., 189–199. o. illetőleg Kocsis Miklós: A felsőoktatási joggal összefüggő újabb alkotmánybíróági határozatokról, Jura 2008. évi 1. sz. 198–208. o.

⁴⁰ Rendelet 9. § (3) bek.

⁴¹ Ld. a Doktoranduszok Országos Szövetsége Elnökségének 4/2007. (XI. 14.) Állásfoglalását a fokozatszerzési eljárással kapcsolatos kérdésekről. http://www.phd.hu/phd/down/fokozatszerzes_allasfoglalas.pdf.

⁴² Ld. a Doktoranduszok Országos Szövetsége Elnökségének 4/2007. (XI. 14.) Állásfoglalását a fokozatszerzési eljárással kapcsolatos kérdésekről. http://www.phd.hu/phd/down/fokozatszerzes_allasfoglalas.pdf.

⁴³ A tanulmány a továbbiakban az alábbi munkában szereplő adatokra támaszkodik: Fináncz Judit – Kucsera Tamás Gergely – Szabó Andrea: A doktori képzés Magyarországon – szervezetek, szereplők, hallgatók. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest 2009. 1–66. o.

⁴⁴ Az adatok forrása: Oktatás Statisztikai Évkönyv 2008/2009 OKM, Budapest 2009. 137–141. o.

⁴⁵ Azért ezt a két településtípust vizsgáljuk, mert a doktori iskolák alapvetően a nagy tudományegyetemeken találhatók, amelyek viszont elsősorban a megyei jogú városokban és Budapesten helyezkednek el.

⁴⁶ Ide kapcsolódik, hogy a kérdőívet kitöltő doktoranduszok hetente átlagosan 3,3 órát töltenek PhD-kurzusokon hallgatóként, 3,2 órát oktatnak, 3,4 órát készülnek ezen órákra, 13,5 órát dolgoznak laborban vagy kutatócsoportban, saját bevallásuk szerint mintegy 6 órát könyvtáraznak, és 4,4 órát végeznek a tanszék vagy a doktori program számára adminisztratív, továbbá szervezői munkát. Ezzel szemben a kutatási témájukkal hetente átlagosan 19,2 órát foglalkoznak.